

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

A Gálszécsi-töredék felfedezése. A GÁLSZÉCSI-töredéket a prágai Strahovi Könyvtár régi kéziratának és nyomtatványainak az összeírása során találtam meg.

A Strahovi Könyvtár, amely rendkívül gazdag régi anyagot őriz, eredetileg premontrai kolostori könyvtár volt. Maga a kolostor a XII. század első felében alapított. A huszita háborúk alatt megsemmisült a könyvtár; másodszer a svédek dúlták föl 1649-ben, amikor is 19 ládára való ritka könyvanyagot szállítottak el belőle. — A mai állományt 1665 óta gyűjtötték össze. Lényeges gyarapodást ért el a könyvtár a XVIII. század végén, a jezsuita rend bezárt kolostorainak anyagából. A XVIII. és XIX. század fordulóján kiemelkedő szerepet játszott a cseh nemzeti megújulásban mindenekelőtt azzal, hogy művelődéstörténeti és nyelvi anyagot szolgáltatott a tudósoknak.

A könyvtárnak jelenleg körülbelül 130 ezer kötete van, ennek zöme nyomtatvány. Katalógusa nem felel meg a mai könyvtári követelményeknek — példának okáért nem tünteti föl a konvolutumokat. Így érthető, hogy elég sűrűn kerülnek elő ismeretlen, ritka művek belőle.

A GÁLSZÉCSI-töredékre az *AC XII 94* jelzetű kötetben bukkantunk rá, amely latin nyomtatványok konvolutuma. Az elsőnek hiányzik a címlapja. Tintával bejegyzett (későbbi) címszövege: *Titulus. Pro fide christiana cum Turca disputationis habitae etc. descriptio. Cracoviae 1548.* Ceruzával bejegyzett régi szignatúrája: *A 1545* ; impresszuma: „Cracoviae Calen. Ianuarii — Anno salutis nostrae 1548. Barthol. Georgieuits.” A második nyomtatvány címe pedig: *Prognoma sive praesagium . . .* Itt is meg van említve a szerző neve: „Barthol. Georgieuits” (a C III. levélen pedig „Barptolomeus Gyurgiuits” alakban). A mű datálása a K IV. levélen: „Cracoviae apud viduam Floriani Ungleri, cura et impensis Bartholomaei Georgieuits — anno ab orbe redempto 1548”.

A szóbanforgó könyvek szerzője tehát a magyar kutatók körében is ismert dél-szláv Bartolomije GEORGJEVIC (aki 1560-ban halt meg Rómában). 1528-ban török fogságba esett, s onnan csak 13 év múltán sikerült hazajutnia Palesztinán és Kisázsian keresztül. Törökellenes munkái az 1553. évtől kezdődően latin, német, lengyel, cseh és egyéb európai nyelveken jelentek meg.

Törökellenes pamfletjének jelen példánya, amelyben töredékünk fennmaradt, egykorú, igen díszes bőrtáblába van kötve. Az elülső tábláján aranyozott nyomású kerek címer látható a következő fölírással: „Christophori Cethwicz a Schiltbach AN° D M°DXLVII°.” Továbbá a következő nyomtatott dedikációs szöveg: „Nobili ac generoso viro Domino Christophoro Cethwicz a Schiltbach S. R. M. in zuppis Vielicien. officiali et logographo author dedit anno 1548.” A címer a hátsó kötéstáblán is szerepel.

A kötéstáblára nyomott szövegből, úgyszintén az impresszumból tehát megtudható, hogy a szerző a Krakó melletti Wieliczka sóbánya lengyel királyi tisztviselőjének, ZETWICZ SCHILTBACHNAK ajánlotta művét, amely latinul jelent meg Florian UNGLER özvegyének krakkói nyomdájában, 1548-ban. Kétségtől magá a szerző nyomatta rá

a táblára a dedikációt és a ZETWITZ-címert. Mikor és mi módon került nyomtatványunk a Strahovi Könyvtárba, eddig nem sikerült megállapítanunk.

E könyv átvizsgálása során azt tapasztaltam, hogy a kötéstábla belső oldalára ragasztott papírlap egy helyen meg van sérülve, s alatta néhány hangjegy és régies helyesírású magyar szó vált láthatóvá. Fölfedezésemről értesítettem BREDÁR Gyula magyar szakos kollégámat, aki aztán megállapította, hogy a töredék GÁLSZÉCSI énekeskönyvének eddig ismeretlen részeit tartalmazza.

ANTONÍN MĚŠŤAN

Gálszécsi énekeskönyvének Prágában előkerült töredéke. Néhány évvel ezelőtt egy szlovák kutató Bécsben megtalálta BALASSI Bálintnak eddig nagyrészt ismeretlen *Szép magyar komédiáját*. Azóta — Antonin MĚŠŤANNAK, a prágai Csehszlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében a régi lengyel irodalom kutatójának a felfedezéseként — egy másik régi magyar irodalmi emlék került napvilágra.

MĚŠŤAN maga mindjárt sejtette a töredék jelentőségét, s arra kért, hogy állapítsam meg, melyik nyomtatványból való. Még mielőtt láttam volna az előkerült lapokat, a következő lehetőségekre gondoltam: SZÉKELY István énekeskönyvére, amelynek hajdani meglétére bizonyos források utalnak, ám egyetlen példány sem ismeretes belőle; FARKAS András *Cronikájára* és GÁLSZÉCSI István énekeskönyvére, amelyből szintúgy nem maradt fenn egyetlen teljes példány sem, csupán töredékként az első íve került elő.

Rövid vizsgálódás után (még a kiáztatás előtt, amikor a belső fedőlap alatt még csak egy-két lapnyi szöveg vált láthatóvá) megállapítottam, hogy valóban a XVI. század első feléből származó magyar nyomtatvánnyal van dolgunk, mégpedig azt kellett feltételeznem, hogy mivel az í-ző nyelvjárásban íródott, minden bizonnyal GÁLSZÉCSI könyvéből való a töredék. Ezután következett a módszeres egybevetés. Az összehasonlítás azután csakugyan meggyőzött arról, hogy töredékünk GÁLSZÉCSI énekeskönyvéből való, mégpedig nem az eddig ismert első ívből, hanem a könyv további részeiből. Erre vallott minden: nyelve, helyesírása, a formátum, a betű- és kottatípus, sőt azonos záróíszek is kerültek elő. Felbukkant továbbá egy az első íven is szereplő kritikus szóalak: witelif, ,vétel, (magunkhoz) vétel' („...az the zenth t[estedn]jek ees wirednek hozzánk witelifith . . .” B_{2v}), amelyet én jellegzetesnek, GÁLSZÉCSI vagy az ő köre neologizmusának tartok, ui. más forrásból eddig nem ismeretes.¹ Mindezt erősítette még természetesen a tartalmi elemek rokonsága, maguknak az énekeknek a jellege. Az egyik ének, éppen töredékünk első darabja, címében is utal az első részből ismert egyik énekre („Más enek wrunkna[k w]ocoyararwl.”). A cím gót betűtípusa is tökéletesen megegyezik az első ív címszövegeivel. (A két ének között, a hiányzó B₁ levélen egy ismeretlen, rövidebb ének lehetett.)

Nézzük meg mármost a töredéket, mekkora s minő rész került elő a két könyvtáblából. Előkerült énekeskönyvünk második (B) íve az első és utolsó levél híján; továbbá két levél a negyedik (D) ívből (hogy milyen formában, azt a következőkben külön ismertetem, ui. ez utóbbi rész eléggé szokatlan problémákat vet föl). Mindehhez járul még némi idegen anyag: egy csonka levélnyi latin nyelvű nyomtatvány valamely más műből (levéljelzése ugyanis A₂), úgyszintén négy pergamen szalag kéziratot latin szövegtöredékekkel.

A levelek, illetve levéltöredékek sorrendjét sikerült megállapítanom, s helyükre illesztettem a lemetszett darabokat is.

Mielőtt rátérnék töredékünk további ismertetésére, röviden tekintsük át a GÁLSZÉCSI-énekeskönyv két kiadásának eddig előkerült darabjait:

¹ BALÁZS János feltételezi, hogy ez sajtóhiba lehet a witetif ('magunkhoz vétetés') helyett. (B. J. szíves szóbeli közlése.)

a) *A budapesti töredék.* 1886-ban került elő négy levél: az A₂, A₃ és az ezekkel összefüggő két számozatlan levél. RÉVAI Leó antikvárius áztatta ki könyvtáblából és ÁGOSTON József vásárolta meg őket.² Jelenlegi őrzőhelyük ismeretlen.

b) *Az 1911-i krakkói töredék.* Adam CHMIEL levéltáros a krakkói városi számadások *Regestrum perceptorum et expositorum Civitatis Cracoviensis, anno 1547* című kötetének táblájában megtalálta a teljes első ívet a címlappal együtt.³ Azóta elveszett.

c) *Az 1928-i krakkói töredék.* Két levél, amely szerepelt a Jagelló Egyetem magyar-angol kiállításán.⁴ NAGY Barna bebizonyította, hogy ez a töredék a GÁLSZÉCSI-énekes-könyv szövegének, illetve helyesírásának némiképp módosított, javított, tehát újabb kiadása, amely ugyancsak Krakkóban jelent meg valamikor 1537 és 1542 között.⁵

d) *A most ismertetett prágai töredék.* (A prágai Strahovi Könyvtárban.) NAGY Barna első megtekintésre megállapította, hogy töredékünk nyilvánvalóan az első kiadás darabja. Valóban, a teljes anyag átvizsgálása is arra az eredményre vezet, hogy helyesírása az 1911-i és nem az 1928-i krakkói töredékével egyezik. Néhány példa a hangjelölésre:

A cs hang jele a cy : cyak, Dicyretes, meg bocyattathnak. (Csak szó végén található *cij* : nincij.)

A t, g után sűrűn áll „föls” h (mégpedig nemcsak magas hangrendű magánhangzó előtt): aldoth, ereoffighyre, bikeffigheth, the.

Az és kötőszó hosszú magánhangzóját általában betűkettőzés jelöli: ees.

Az ö, ü hangokat „kétjegyű” (nem pedig föléírt) jellel írja: ewdweozyteo. (Betű fölé írt e jelecske csak w fölé áll: ewdwezŵlni.)

Az u hang jelétül is w szolgál: Cywda. (A második kiadásban már „modernizálódott”: utan.)

NAGY Barna a második kiadás töredékének a téves levéljelzéséből azt a következtetést vonta le, hogy azok a levelek minden bizonnyal próbanyomathból származnak. Ugyanezt még nagyobb bizonyossággal állíthatjuk prágai töredékünkről, mert a) a D₂ levél két példányban került elő, mégpedig egybefüggő levélpár alakjában, ahol is az ív jelzés a verzóra esnek; b) a D₃ levél is kétszer van meg, s itt is, a verzón jobbra (a margón túl) még egy tükrözött nyoma van; c) a könyvkötő más-más helyen metszette el a levélpárokat, ám a két tükrözött köze sehol sem mutatja az összefűzés nyomait, ebből nyilvánvaló, hogy nem bekötött könyvpéldány részeivel van dolgunk, hanem krúdával.

Szót kell ejtenem a könyvünk felvetette kérdések közül arról, hogy a két kiadás kottaanyaga tökéletesen megegyezik egymással, a most előkerült második ív hangjegyei is ezt a technikát követik: faducról készültek. Ámde nem így a negyedik ívé, ez ugyanis szemmel láthatólag fémmatricáról készült nyomás, mégpedig mozgatható, ugyan nem egy-egy hangjegyet, hanem kettőt-hármat tartalmazó egységekből összeállítva. „Menet közben” tértek volna át az új, fejlettebb technikára? De hiszen a második kiadás hangjegyei megint faducról vannak nyomva! (Márpedig — itt emlékeztetek arra ismét — ennek a szóbanforgó negyedik ívnek a helyesírása pontosan az első kiadás gyakorlatát követi, tehát azt sem mondhatjuk, hogy ez a két levél az újabb kísérletből való.) „A kérdés meg van bolygatva, határozottabban ez idő szerint nem tudunk mondani” — tehetnének hozzá HORVÁTH János szavaival.

² ERDÉLYI Pál: *Gálszécsi István énekes-könyvének töredéke 1536-ból.* Magy. Könyvszle. 1887. 215—223. l.

³ DIVÉKY Adorján: *Gálszécsi István énekes könyvének újabb töredéke.* Magy. Könyvszle. 1911. 10—13. l.

⁴ *Biblijoteka Jagiellońska. Katalog wystawy rękopisów i druków polsko-węgierskich XV i XVI wieku.* Kraków, 1928.

⁵ *Gálszécsi István énekeskönyvének második, nagyrészt ismeretlen kiadása.* Magy. Könyvszle. 1963. 347—356. l.

la hogy munkedrazoktvl. Ezen m^o e
letth hoz

rvlyunk az istent, diczyrök halakodá

aggyunk és mongyunk Alleluia.

Emberel keozzál halath, inki meg
m geozh, nye wala: ezth m^o cleck az
b^onetik, merth zenki b^oznckvl né
zallarak az halal, es ray
mazeck, orzagaba fogagba

D i Iesus

Iesus Christus istennek fia, az m^o wa
rósnkba yeowe es az bewndi el wywe
yalának ew eryvel es natalm ual mond
wan nekik o halálzék de halakod es pokol
kzck the gyeozod, alleluia.

Cyda had wala ez, az l^o es az cleth
keozob, az cleth keresztin, wissele es az
halale el nyele; ezth righen meg monthá
wala, az iras hoggyaz halal el nyelatedne
k: gyeozedelmunkre, alleluia.

Christus az igaz b^owiwhi banan, ist^ovl
nek ink adattatod; hogy ewelagnak b^o
n^oh el wenne az w halálzál kik ezth
bizt^o azoknak, az eolelemh nem ar
th^o, merth aytoyok na b^onetth sirtel
alleluia.

Ier tiztellyk ez nagy b^oweoeth, l^o
kunknek nagy coreomweli: merth Chris
tus az ew halálzál m^onetk: meg zab
dyoth; eordeoeth halakod es az m^o
nunk ^ol, kikudh m^o neki halakodá
wak, alleluia.

Mondyon halaa ügyer
weozyuo wrunk Christus ho
meg szabad, yottal minden el

es kir ynkgy hogy m^o ezth bizonyal
b^onetw es ualhatuk emberek clethi ala
laja.

Azrya istennek az ew zereroo fiaual
es s^ow istennek wewwnt bezillisy
rewl walo zyp enef

Nw eozwll yewnk m^o h^ow keresztienek es
merth nek^owuk molthan nagy coreomwnek

h^owinekellynk H^owinek egye
leoth hoggy n^owketh az isten.

D ij n^offu

nessig h^ow, hozoth tányo es wigaztalo z^ot

Ist^onek altala.

He^owinek peng egyenelfighe ez, l^onni
jogy cyak Christus: walo h^owinek altala
w^oweoz^olyunk, ez h^owiwel tulberek: we
lag kezletwl fogwa, eowweoz^oit^onek
merth Christus cyak, az eowweollig es
waleyag.

Ez h^owiwel gyeozz^ole m^o meg eorde
nek, minden cyalatcyagath: Halalnak
re^olyst^o es b^owneinknek, wadolalath.
Ez h^owih nemz bennunk coreomoth, es
bikelligher th^owin bizonyolla, m^ow keth
w^oweoz^olyhunktyl.

Ezth mywel az isten e^owerekewel, m^o
den w^odeogbent: hoggy az w^orgalunassagabol
re^owent.

Syp ees tgyes **hiet** **Bocya**
nattyanak kurtu... enek.

Mew edes atyank... hedeth, tellyes

ziwinkéwl, ne emleke... az mew bew

einkrwl kikitt... kew leomb kew
leomb.

leomb ostorozalst ees holunk wtan coreok

kartozatoth endemletink wolna.
De azokoth nekunk bog bocyaffad, nem
az... neknek meltof garth, hanem
az the... luth, inellyel akarat bewne
sekeoth az... edweodlighekrlwl btzonyo
flathenni.

Mely egyk prophetanal e kippé vagyon
m... y... m... hori aban bewneos em
bi... en hozzan... k... andile, ees bew
trnek bocyanatyadh kárendi en tevlar.

Azon hori aban en el felek... az oly
embernek m... n bewneit... e...
tehadok nek... emberkent meg...
yru

...ana, ees enghemeth meg eugeztelne, k
ambareknek cyelekedetiwl meg nem eng
beztelth item.

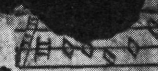
Azyrth minden hiw kereztyen, ember ez
ides, ighirenek ibizodal... gy, kyrie iftei.
rwl b... nek bocyan... at, ees higie hogy
mindyaralsth nekie meg bocyattátnak.

Merth mendenható wisten, mindenhiw,
az w ighireiben kiketh, nyre hogy mind
nem thywe meltof... nk... azon kippen
megh sem maffolya máttatlanf... nkirt.

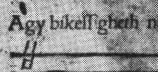
The errwl hogy ne ketelked... z... agwl
nekwlk: Zent David kiraly... propheta,
hiw wgy mondh solfarnak egyk... r... ziben, az
iften minden ighireiben ees cyelekedetiiben.

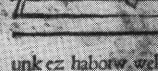
Siref **hiet** **kisfirof** **halo** **enek.**
Agy

Agy bikell... g... h... ne

unk ez habow... wgl

merth... n... en... gy... h...

onk... h... m... cyak... th...

...n, zenu... n... nak ees
...fla zerinth,
...em el heth, iftennek
...inkab thi nagyob...
...hetek az w akaraty
...th ees megzamlaltha
...da, az mew ewdwe
...rth bizoniolfa them
...o zorgalmatoffaga
...fiaywa leottunk.
...s, ilyen bewteok wa
...bizni... ees habow
...twan hogy minde
...dnak.
...em hizik, minemw
...m... f... m... f...
...re... tennek, r... g... den

...ly h... reoth' mellyeb
...lmatos ligy rwlunk;
...hogy tenki nem ha
...the akaratodnelkwl,
...borgattad n, az the
...f... dor

lakom nekünk the neked, ho
lats zent wiredvel mewnk
az mew bevineinkül pok
karhozatwl.

Mas enef wuntna cyora
yawl.

Dicyretes ees altoth liayew mew wrnk
Az ewreff:

hogy mewnketh idelden el
ercollighyre.

Kyrie. es fo... ides v. unkistenwk az
the zent... k es wirednek hozzánk

witelis... nknel... veofflightre ky.
Mew... tanha... k fiay walank
enghe... kyrih... Chritus hoz
zan... zere... irenk meg
hala... la... es nkerthe...
zabadyta, az... nek

fi mely mewnketh bizonyossa then
Az mew beveneknek meg bocy
ew. ees ewdweoffigwnkrwl ew benne
wryth merth ew cyak az ewdweoffig.
kyrie.

A gy ydes ewdweozyteo Iesus christusunk
egy bizzonnyal hitelünk: Mewnketh ki
altalad ewdweozalni es kiralyoka lenit kyri
egy hogy zerehellük fele baratinkoth munth
he mewnketh, zerehell mikor irenk az kcs
ezifan aldozjal, kyrieleyson.

O Iesus Christu bizon melho wagy min
len dicyrethet ees halaadafokra: Ennye sok
vo titeminyedyrih: kyriel, halakoth adunk
zyrt neked hogy mewnketh meg zabady
ortal coteok karhozatwl ees hogy az istent
ekunk meg engheztedel, kyrieleyson.

B ij

nagyobwl.

Hw kereztyenek ne fillyetek mikor tezk
Vadolnak es karhozatnak merth az wado

teokeoth az bewneok. Itentwl ezetone
sas ewdweoffighes.

nem hogy el wcznink hancu hogy igama
llagodh

flagoth kereshink.
 Zenti Pal egywth e kippen
 neker az yo isten: Hewteotensig
 teth, hogy mindeneknek irgalma
 az az mew bewneinknek, eme
 hoztat, hogy folyamnak irgal
 Omely nagy wigazialas ez, r
 bewneinket: w adoltarwnk neni
 nink, hanem hogy ewdw ozyl
 swith kereshw in azih az ny, n m
 bennwnk az az hogy az ewdw
 refneok.
 Nem az mew cyelekedetink b
 teok ledenek: Hanem istennek
 aban, ky kyz minden bewne
 irgalm flagaban, bizanak irga
 w ieth ewdwozyteni.
 Ees nem cyak ighirekewel, e
 wnket az isten: De meeg es
 B

...en es lyen.
 ...nwink: az ighire, es eskwya
 zwnk: es bizonnyal biggywk
 wnk, meg bocyassa bewneinketh:
 re es azih nekunk, eskwyswel
 yte, hogy mwinketh bizonyossa
 akara az isten, mwinketh meg
 Sewlso iegyekkeles az az, oltari
 l es kereztisghwel, mellyek be
 bocyantyanak es, ewdwooffl
 gaz iegye.
 gwinkbe fogada, az isten hogy
 iden: Bewneinketh meg bocyas
 wnket ewdwozyth chrisufirth,
 yunk azyrt, hanem bizonnyal
 gy mewnketh az in wdwoe
 kereztisgneki, az hogy mwink
 ofoka tigen: Bewneinknek bo
 igazwialunket, es eoreok
 nyentw cyak hogy bigyunk
 o chrisusban,
 Mynden

...amodan en meg
 nekem fogada az
 bocy, es minden
 mely wgylyzen mert
 Nem fogad bewneinknek, bocyatia
 tyat miltor, hanem cyak az ew ze
 reteo fiata, ewdwozyteo wrunkirth, hi
 zem azyrt h mew, meltatlanfagwn
 kirth, fogada nem inalfolya.
 Betegkne ztalaswl, az kereztisgeth
 hozzwk eleo: ben nekik mondwar
 fily, the betegl meth az isten, bwn
 idnek bocyana fogada kereztisgedben,
 az ew zereteo f
 Ez fogadafr e bizonnyal hygy, es
 bizonnyal ewdw wlv: meth az isten azih
 nem ighire, az tofagodirth, hanem fel
 tamadot chrisufirth, kyben the atyam fya
 bizzal, es holt an wele liz.
 Oztan az be testhnek, meg eny
 hytfinek iegye: z wzoool walo ky
 wonas, wy ileth meg egyet azyrth mig
 ez wlagon, de lekegywak, az
 P y n ew

Ez a kísérlet azonban (még mint sikertelen próba is) rendkívüli figyelmet érdemel, ha meggondoljuk, hogy alig egy évtizeddel azelőtt alkalmazta először a fémről készült hangjegynyomást Pierre HAULTIN párizsi rézmetsző és nyomdász. Arról tudunk, hogy Krakkóban már előbb is adtak ki szép kiállítású hangjegyes nyomtatványokat, de mind az UNGLER-nyomdából 1515-ben kikerült *Epithoma utriusque musicæ* (amely egyébként a körmöcbányai származású Stephanus MONETARIUS műve), mind pedig a HALLER nyomtatta *Opusculum musicæ* (1517?) s *Missale Plocense* (1520) hangjegyei faducról valók.⁶ VIETOR, a nemrégiben jubiláló krakkói egyetem hajdani diákja, a legkorábbi magyar nyelvű nyomtatványok humanista tipografusa tehát alighanem elsőnek próbálta ki az új technikát Krakkóban, mégpedig magyar könyvön.

Töredékünkől a szerzőre, a kiadás helyére, idejére és a nyomdára újabb (közvetlen) adatokat nem kaptunk, mivelhogy a kolofon még mindig hiányzik. A könyv terjedelmét sem ismerjük még pontosan, csupán a bibliográfiai leírás eddigi [8+?] fol. adatát módosíthatjuk a következőképp: [32+?] fol.

Ami az ének-anyagot illeti, a töredékből hat további éneket ismertünk meg a régebben előkerült három után. Ezek címe és kezdő sora a következő:

1. *Mas enek wrunknak wocyorayarol*
Dicyretes ees aldoth ligen...
2. .... *nagyobwl.*
Hyw kereztyenek ne fillyetek...
3. *Zyp ees kegyes ... nek bocya-//nattyanak kirifir ... enek.*
Mew edes atyank kirwnk tighedet...
4. *Bikeffignek kirifirwl walo enek.*
Agy bikeffighet ne...
5. [Egy húsvéti ének; címe és eleje hiányzik.]
6. *Attya istennek az ew zereteo fiaual ees fiw i.tennek welwnk bezzilly-//rewl walo zyp enek.*

Nw eorewlyewnk mw hiw kereftyenek...

Nem akarok elébevágni a dallamok és énekszövegek rendszeres vizsgálatának — ez az illetékes kutatók feladata — csupán annyit jegyezni meg, hogy ezek a szövegek nem kerültek bele más, XVI. századi magyar nyomtatott énekeskönyvbe, nyilván a fordítás darabos, prózai volta miatt. Pl. a *Dicyretes ees aldoth ligen* kezdetű (amely a lutheri *Gott sei gelobet* fordítása) sem ismeretes más forrásból. A *Da pacem* középkori antifónának több fordítása szerepel XVI. századi énekeskönyveinkben: HUSZÁR Gál gyűjteményében, a Váradai énekeskönyvben, BORNEMISZA énekeskönyvében és a SZILVÁSUFALVI-féle gyűjteményben; ám ezek közül még a HUSZÁR Gál-féle prózai fordítás sem egyezik GÁLSZÉCSI szövegével (*Agy bikeffighet ne[künk] ...*).⁷

A címek gót betűtípusa az 1911-i krakkói töredék címeit követi; a második kiadásban a címek latin betűsek (itt a harmadik ének címe vegyes: az első sor gót, a második antiva). Érdekes hasonlóságot mutat OSORAI vitairatának bibliai idézeteivel, ugyanis azok is gót betűvel vannak szedve. Éppen a nyomdai kiállítás alapján tartják mindkettőt VIETOR műhelyéből valónak.

Könyvünk megjelenését 1536-ra szokás tenni, az ajánlás alapján. A szerző ekkor Gálszécsen tanító („Ez lewel keolt galzeczy scholaban zen ambros napyan ... ezer eotzaz harminc hat eztendeoben”). SZILVÁSUFALVI is így tudósít 1602-i énekeskönyvének az előszavában: „Gálszécsi István mester azon varosnak Scholajaban tanito, irt egy Enekes

⁶ *Polonia typographica saeculi sedecimi. Zbior podobizn zasobu drukarskiego ...* Zeszyt 3. Krakow—Wrocław—Warszawa, 1959. Tab. 104. és Zeszyt 4. 1962. Tab. 138.

⁷ CSOMASZ TÓTH Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai*. Bp. 1958. 310. l. 115. sz. dallam. — CSOMASZ TÓTH Kálmán és KELECSÉNYI Ákos szíves tájékoztatása nyomán.

könyvetsket. Dedicáltat az nagysagos Prini Peternek. Nyomtatattot in octavo Crakkoban anno 1536.”

Szerzőnk életére meg kell elégednünk az eddig ismert szűkszavú forrásokkal. Szülőhelye minden bizonnyal a Zemplén megyei Gálszécs (ma Sečovce). Tanulmányait 1524-től a bécsi, majd a krakkói egyetemen folytatta. A Jagelló Egyetemnek a vizsgákról vezetett s 1528 nyarán kelt feljegyzéseiben ez áll GÁLSZÉCSIRŐL: „... ő volt az első, aki egyedül jelentkezett vizsgálatra, s szorgalmával a vizgáztatók meglegedését vívta ki.”⁸ A krakkói magyar bursa tagjai közé 1526 őszén lépett, SYLVESTERREL együtt, amint erről a fennmaradt kéziratoss évkönyv tanúskodik. Hazatérte után Kassán vagy Abaujszántón tanított. A reformáció híve lett, s 1532-ben — Magyarországról az elsők között — Wittenbergbe ment („Stephanus Galzechy vngarus”). Tanulmányai végeztével Gálszécsen lett tanító. 1540 körül már Gyulán prédikál. BATIZI a kátéja előszavában (1542—45 táján) már mint megboldogult mesteréről emlékezik meg róla. Énekeskönyvén kívül csak egy kátéja, illetve annak is csak egy töredéke ismeretes.

Prágai töredékünk megtalálásának jelképes, további kutatásra ösztönző értelme is lehet: a középeurópai tudományos összefogás szükségességét példázza. Tegyem hozzá a szimbólum kedvéért, hogy ez a Krakkóban nyomtatott régi magyar könyvünk — amelynek darabjai több évszázad múltán mind könyvtáblából kerültek elő, eddig három országból — a címlapján Magyarország, Csehország és Dalmácia címerét viseli? A prágai és a krakkói egyetem és a krakkói könyvnyomatók baráti segítséget nyújtottak a reneszánsz-kori, kibontakozó nemzeti nyelvű magyar műveltségnek; és sokan meg vagyunk győződve, hogy ezeknek az országoknak a gyűjteményei ma is tartogatnak még számunkra olyan kulturális emlékeket, amelyek Magyarország történelmi sorsa következtében itthon elenyésztek. E sorok írója a prágai GÁLSZÉCSI-töredék szóbeli bemutatása alkalmával az MTA Irodalomtörténeti Intézetében utalt annak a szükségességére, hogy közösen, kölcsönösen és intézményesen kellene feltárnunk a rejtett kincseket, a meglévőket pedig fokozottabb gondnal és korszerű technikai eljárásokkal kell megóvnunk a kallódástól és a pusztulástól. Intő példa lehetne, hogy könyvünknek mind a magyarországi, mind az 1911-ben előkerült krakkói töredéke elpusztult vagy lappang valahol a második világháború pusztításai következtében. Még az a szerencse, hogy annak idején a *Magyar Könyvszemle* mind a kettőt hasonmásban is közölte.

BREDÁR GYULA

Méliusz négy „elveszett” munkája. CZAKÓ Gyula MÉLIUSZRÓL írt művében külön fejezetet szentelt MÉLIUSZ családi életének, s ebben JUHÁSZ Sándorra támaszkodva megrajzolta MÉLIUSZ feleségének, KIS Erzsébetnek az alakját is, hozzátéve, hogy „én ezen utóbbi jellemzést a nagy protestáns asszony, Kálvinnéről szóló jellemrajzból vettem át, de megróhat-e valaki eme tettemért akkor, amikor a magyar Kálvin családi életéről szólva, a magyar Kálvinnét akartam jellemezni.”¹

Elgondolkoztató ez a mondat. Nem tartozik-e MÉLIUSZ Péter a történelemnek azok közé az érdekes alakjai közé, akik katalizátorként indítják meg maguk körül a legenda-képződés folyamatát? Épp ezért nem lenne-e jó gondosan felülvizsgálni irodalmi munkásságát, hiszen a saját műveiben felbukkanó hivatkozások és más következtetések alapján a neki tulajdonított, bár példányban nem ismert művek száma mintegy 25-re tehető, tehát körülbelül ugyanannyi, mint amennyiből példány is maradt reánk. Igaz, hogy debreceni sírja is eltűnt, tehát bizvást feltételezhetjük, hogy művei is tűntek el így, nyomtalanul. KANYARÓ Ferenc a *Herbárium* feltételezett debreceni, első kiadása

⁸ BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958. 29. l.

¹ CZAKÓ Gyula: *Méliusz Juhász Péter élete és működése*. Debrecen, 1904. 93—95. l.

kapcsán arra gondolt, hogy példányai alighanem a BALASSI-féle városfelgyújtás alkalmával pusztultak el.² BALASSI Menyhárt 1564-ben dúlta fel a várost. Ugyanez év szeptemberében két tűzvész is pusztított Debrecenben, s a második a városi jegyző-könyv adatai alapján „csapó-utczában István deák házánál támadván, a város egy nagy részét, nagy templomot, parochiális házakat és iskolai épületeket egészen semmivé tette”. Csupa olyan épület ez, ahol lehettek nyomtatványok. Három év múlva, 1567-ben pedig SCHWENDI Lázár császári csapatai dúlták fel a várost.³ Ezeket a körülményeket figyelembe véve is kissé feltűnőnek találjuk ma már nem ismert műveinek nagy számát. Vizsgálatunkat egy olyan munkával kezdtük, amelyet látszólag pontos hivatkozás alapján BALOGH Ferenc már egy százada fedezett fel, s azóta MÉLIUSZ elveszett műveként emlegetnek.⁴

A háromságról írt magyar könyvecske. Debrecen, 1566 és 1567. Az 1576-i debreceni zsinat által kibocsátott egyházi törvényeknek az újszülöttek megkeresztelése mellett négy érvet felsorakoztató 63. cikkelye KISS Áron fordítása szerint ezzel a mondattal fejeződik be: „Több erősségeket és bizonyoságot láthatni a Háromságról írott és a jelen 1567. év aug. havában kiadott magyar könyvecskében, melyben a Szervét erősségei megcáfoltatnak.”⁵

A hivatkozás szinte nem hagy kétséget maga felől: 1567 augusztusában kiadtak egy magyar nyelvű, kisebb terjedelmű munkát, amely a Szentháromság tanát védelmezi SERVETUSSzal szemben, és — nyilván négynél több — érv található benne az újszülöttek megkeresztelése mellett. Nem esoda, ha BALOGH Ferenc felsóhajt: „Vajon nem Meliusé ez? s vajon hol létezik? Miután magyar, annál becsebb volna!” ZOVÁNYI Jenő eme adat alapján „teljes bizonyossággal” beleillesztette MÉLIUSZ műveinek a sorába a „háromságról” írt és 1567-ben megjelent magyar munkát.⁶ KANYARÓ Ferenc előbb hallgatott róla, később azonban nemcsak, hogy felvette MÉLIUSZ művei közé, hanem egyenesen második kiadásnak jelölte meg.⁷ Ugyanis ő MÉLIUSZnak a *Szent János jelenéseiről* szóló prédikációs könyvében⁸ is talált hivatkozást erre a műre. Ez a prédikációs könyv ugyan 1568-ban jelent meg, de kézirata már 1566-ban készen volt, s KANYARÓ nem tartotta valószínűnek azt a kézenfekvő tényt, hogy a hivatkozást később, a nyomdába adásakor toldotta be MÉLIUSZ, hanem inkább feltételezett egy 1566-ban megjelent első kiadást. SZTRIPSZKY nem vette fel ezt a munkát bibliográfiájába, ZOVÁNYI azonban még 1940-ben is szerepelteti MÉLIUSZ művei között.⁹

Próbáljuk csak elhelyezni ezt a könyvet 1567 augusztusára a debreceni nyomdában. *A Debrecenbe összegyűlt keresztyén prédikátoroknak igaz és szent írás szerint való vallásuk* című, az 1567 februárjában tartott debreceni zsinat hitvallását tartalmazó könyv ajánlását 1567. július 16-i keltezéssel írta alá MÉLIUSZ,¹⁰ s mivel a korabeli gyakorlat szerint az ajánlás kiszedése és nyomása jelentette a könyv befejezését, a hitvallás valószínűleg

² KANYARÓ Ferenc: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 318. l.

³ SZÜCS István: *Szabad királyi Debreczen város történelme.* Debrecen, 1870. 1. köt. 193—195. l. — BENDA Kálmán—IRINYI Károly: *A négy száz éves debreceni nyomda.* Bp. 1961. 16. l.

⁴ BALOGH Ferenc: *A magyar protestáns egyház történelem részletei.* Debrecen, 1872. 97. l.

⁵ KISS Áron: *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Bp. 1882. 598. l.

⁶ ZOVÁNYI Jenő: *Könyvészeti adalékok Melius Péter irodalmi működéséhez.* Magy. Könyvszle. 1888. 187—188. l.

⁷ KANYARÓ Ferenc: *Protestáns vitairatok Melius idejéből.* Magy. Könyvszle. 1896. 321—338. l. — Uő: *Melius ismeretlen és elveszett művei.* Magy. Könyvszle. 1906. 295. l.

⁸ RMK I. 69. 17. l.

⁹ ZOVÁNYI Jenő *Cikkei a „Theologiai lexikon” részére.* Bp. 1940. 300. l.

¹⁰ RMK I. 60. Maga a zsinat még februárban volt. Ld. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.

augusztusban hagyta el a sajtót. Az ajánlás szerint a könyv célja az, „hogy tanulmányok és tétova járván tuggyátok az eretnekek száját bedugni, kik a szent háromságot, a Christus fiúi valóságos Jehova istenséget, az S. Lélek személyét, Istenségét Jehovaságát eretnekül tagaggyák.»¹¹ Ha tehát valaki erre a címében nehézkesen idézhető műre a tartalom megjelölésével hivatkozni akar, nyilván a *Háromságról* szóló műnek jelöli meg, főleg a szerzője. Ugyanis mind a hivatkozást tartalmazó, mind a hivatkozott mű szerzőjének, vagy legalább is szerkesztőjének az irodalom egységesen MÉLIUSZT tartja.¹² Tartalmát nehezen is lehetne másképpen jelölni, mert első felében — a zsinat szinte kizárólagos céljának megfelelően¹³ — egységesen a Szentháromságról szól, és SERVETUSSzal vitatkozik, második része azonban már szerteágazóan különféle hit- és erkölcsstani tételekkel, egyházfegyelmi és szertartási előírásokkal, többek között az újszülöttek megkeresztelésével is foglalkozik. Ez utóbbi kérdés tárgyalása a könyv G_2 levelén kezdődik, amely minden meglévő példányból hiányzik, s a G_3 levelén már az ötödik érv kerül sorra egészen a nyolcadikig, majd újabb három érv után megint olyan hiány következik, amely egyetlen meglévő példányból sem pótolható. Vagyis bőven sorakoznak az argumentumok a gyermek-keresztelés mellett. Ezek alapján aligha kétséges, hogy az a bizonyos 63. cikkely erről a könyvről beszél, különösen, ha hozzávesszük, hogy a zsinat hitvallása latinul is megjelent, bővebb, tudományosabb és részben eltérő, az újszülöttek megkeresztelésével nem is foglalkozó tartalommal.¹⁴ Szükséges volt tehát a hivatkozásba betenni a „magyarul” és „könyvecske” kifejezéseket.

MÉLIUSZ tehát nem címe, hanem tartalma, sőt csak egy jellemző, fontosnak tartott rész tartalma alapján hivatkozott egy művére, s a hivatkozás mögött tévesen sejtettek ismeretlen, példányban nem ismert munkát, sőt annak két kiadását.

De Christo mediatore. 1561. — *A közbenjáró Krisztusról.* 1561. KANYARÓ Ferenc¹⁵ talált rá MÉLIUSZNAK az ARANY Tamás ellen írt munkájában a következő hivatkozásra: „Azt mondja Arany Tamás Stancarus Ferentzvel egyetembe, hogy a Christus nem mindkét természetiben közbenjáró és engesztelő az Isten és ember között. Felelet. Ezt megbizonejtottuk abban a könyvben, kit deákul s magyarul is irtunk a közbenjáró Christusról. Esa: 7.9.35.42.45. Jere: 23., Osee: 1: Soph: 3.”¹⁶

KANYARÓ e hivatkozáskor arra gondolt, hogy MÉLIUSZ itt egyrészt az 1561-ben megjelent *Krisztus közbenjárásáról* című magyar prédikációs könyvét említi,¹⁷ másrészt pedig ennek a műnek egy példányban ismeretlen latin nyelvű változatát, a tudósabbak számára készült átdolgozását. ZOVÁNYI viszont a latin könyvet a magyar prédikációs könyv egyszerű fordításának tartotta, és ezt a véleményt tette magáévá Révész is.¹⁸ KANYARÓ azonban helyesen mutatott rá, hogy latin nyelven írt prédikációs könyv kiadására a debreceni szuperintendensnek semmi szüksége sem lehetett.¹⁹

TÓTH János más feltevéssel próbálkozott.²⁰ Szerinte az idézet mögött nem két külön munkát, hanem egy kétnyelvű magyar–latin könyvet kell látnunk, amelyet MÉLIUSZ a *Szent János jelenéseiről* írt, 1568-ban megjelent prédikációiban is említi:

¹¹ Kiss Áron: *I. m.* 523—524. l.

¹² Révész Imre: *Magyar református egyháztörténet.* Debrecen, 1938. 124. l. ZOVÁNYI: *I. m.* 100. l.

¹³ Ld. Kiss Áron: *I. m.* 520. l.

¹⁴ Ld. Kiss Áron: *I. m.* 465. l.

¹⁵ KANYARÓ: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1896. 329—330. l.

¹⁶ *RMK* I. 48. 49—50. l.

¹⁷ *RMK* I. 46.

¹⁸ ZOVÁNYI Jenő: *Theologiai ismeretek tára.* Mezőtúr, 1898. 2. köt. 377. l.

¹⁹ KANYARÓ Ferenc: *I. m.* Magy. Könyvszle. 1906. 291. l.

²⁰ TÓTH János: *Mélius négy ismeretlen munkája.* Irod. tört. Közl. 1926. 113—114. l.

„vide a künbe akit Servetus fattyai ellen irtam deákul és magyarul”.²¹ TÓTH János MÉLIUSZnak még jó néhány hivatkozását felsorolta, amelyek szerinte erre a kétnyelvű műre vonatkoznának. Ez a feltételezés nem talált visszhangra. Egyrészt ilyen kétnyelvű munka debreceni megjelenítése éppen olyan feleslegesnek látszik, mint a latin prédikációs könyv, másrészt pedig a TÓTH által felhozott hivatkozások vonatkoztathatók a debreceni zsinat fentebb ismertetett hitvallására, amelynek egy nemzetközi célú, tudósabb jellegű latin és egy népszerűbb megfogalmazású, magyar változatát ismerjük.

Fogadjuk el az általánosabb véleményt, hogy a magyar nyelvű munka valóban a *Krisztus közbenjárásáról* szóló prédikációs könyv lehet. Mielőtt azonban ennek valamilyen latin nyelvű változatát feltételeznénk, próbáljunk MÉLIUSZnak példányban is ismert latin műveiben olyan helyet keresni, ahol azt bizonyítja, hogy Krisztus mindkét természetében közbenjáró.

Ezt a kérdést az ez idő tájt megjelent latin nyelvű debrecen-egervölgyi hitvallás három fejezetben is tárgyalja: „A közbenjárásról” — „Miképen mondatik, hogy a Háromság, s hogy a Fiu megvált és kibékít?” — „Miképen közbenjáró a Krisztus?”, és leszögezi, hogy „Krisztust mindkét természetére nézve valljuk közbenjárónknak”.²² A három fejezetben sok hivatkozás található a szentírásra, szentatyákra, amelyeket az *Arany Tamás*ban felsorolt néhány hivatkozás még kipótol. Ha elfogadjuk MÉLIUSZ hivatkozásainak az előzőekben bebizonyított pontatlanságát, az egervölgyi hitvallásban ismerhetjük fel tehát azt a könyvet, amelyet MÉLIUSZ deákul írt a közbenjáró Krisztusról.

A kérdés ilyen megoldásának azonban látszólag ellene mond az időbeli sorrend és a szerzőség kérdése. Az ARANY Tamás ellen írt könyv ajánlása 1562. február 14-én kelt, az egervölgyi hitvallás több ajánlása közül a legutolsó keletezése pedig 1562. július 17. Ez azt jelenti, hogy az előbbinél fél esztendővel később hagyta el a sajtót.

E nehézségeket azonban könnyen feloldhatjuk, ha a hitvallás létrejöttét közelebről megvizsgáljuk. Ez a hitvallás Révész Imre²³ szerint legalább háromféle munkának sietős egybetoldása, s ő mindhárom munka szerzőjének külső és belső érvek alapján egyaránt MÉLIUSZT tartja, aki azokat 1561 folyamán a debrecen-váradvidéki prédikátorok különböző zsinatain mutatta be.

A hitvallás kézírata tehát már 1561-ben készen volt, ezt kérte el Eger várának és környékének katonasága, nemessége és népe, hogy 1562. február elején öngazolásul felterjeszthesse FERDINÁND királyhoz és MIKSA főherceghez. Tekintve, hogy az egriek a hitvallás kinyomását is sürgették, valószínűleg ez idő tájt egyben nyomdába is került. MÉLIUSZ tehát hivatkozhatott rá, hiszen már nyomtatás alatt volt.

Esetleg merészen még egy másik feltevés is megkockáztatható, bár ennek igazolására MÉLIUSZ munkamódszerét alaposabban kellene ismernünk. MÉLIUSZ talán ebben az esetben nem is nyomtatott műre, hanem kézíratra hivatkozik. Az egervölgyi hitvallás egyes tételeit előzőleg zsinatokon tárgyalták meg. Ezeket a tételeket MÉLIUSZ nyilván külön-külön kéziratban megfogalmazta, és ha egy tétel terjedelmesebb kéziratot kívánt, annak leveleit könyvecskévé összefűzte. Ez a merész feltevés tehát újabb szempontú óvatosságra inthet MÉLIUSZ hivatkozásainak az elbírálásánál. Ha a hivatkozás bizonyos körülményei — „vide”, „Huszár Gálnál” stb. — nem utalnak kifejezetten nyomtatásban megjelent munkára, vagy egyéb megfontolások nem tesznek indokolttá nyomtatott mű feltételezését, hivatkozásai mögött esetleg kéziratot is gyaníthatunk.

KELECSÉNYI ÁKOS

²¹ *RMK* I. 69. C_{1b} levél.

²² *RMK* II. 85 és 86. Ld. Kiss Áron fordítását: *I. m.* 191—194. l.

²³ Révész Imre: *A Debrecen-Egervölgyi Hitvallás és a Tridentinum*. Bp. 1934. 8—15. l.

Az 1566. május 19-i marosvásárhelyi cikkelyek latin nyelvű kiadása. Jódarabig az volt az általános nézet, hogy az 1566. április 24—27-én tartott gyulafehérvári első hitvita s az annak nyomán járó 1566. május 19-i marosvásárhelyi zsinat munkálatainak a *Catechismus Ecclesiarum Dei* mellett megjelent *Sententia concors* az egyetlen nyomtatásos emléke,¹ míg végül is újabban kiderült, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeket DÁVID Ferenc még 1566-ban magyar szöveggel is közreadta HELTAI Gáspár kolozsvári sajtóján. A 8 lapra terjedő kétíves nyomtatvány kisebb hiányokkal XVI. századi könyvkötés táblájából újabban került elő s címe a következő: „A KERESZTYÉNI Egyenességnek Cickeli, /MELLY A SZENTHÁROMSÁG FE /lol szorzetottet, a Magyar nemzetec szentegy-házoc / nac lelki pasztoroc kezot Erdelben, a Vásárhel- / lyi sinatban: Midon irnanac Christus / Wrunknake születesse vtán 1566, / Maiusnac 19 napian. / Jerem. IIII. Sántsa toc wy vgarat, Es ne vessetec a / teuissec kozibe. / Imé Te hozád iouunk: mert te vagy / az Wr, mi Istenunk, Jerem. 3. / A . . . lseges királynac akarattyából ki / . . . omtattott, és kiadattot:” [A lap alja hiányzik.]²

Ismerve a kor igényeit és szokását, ezek után kézenfekvő a feltevés, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek ugyanakkor a művelt körök számára latin nyelven is meg kellett jelenniök. Amint hogy meg is jelentek. Nyilván ilyen latin nyomtatásos példányból közli DEBRECENI EMBER Pál a cikkelyeket egyháztörténeti művében.³ Az ő szövege az újonnan előkerült magyar szöveg pendant-ja. Amennyire a kisebb mértékben hiányos magyar szövegből megállapítható, azzal szemben csak a VI. cikkelyből esik el pár szó („sem léssen”) és a XIII. cikkelyből hiányzik e mondat: „ki miért hogy mind a kettőnek lelke, Ennec okaért az Attyához és a Fiuhoz hisszüc egyenlőnek lönni”. A döntő bizonyíték a latin szövegű kiadás mellett az, hogy EMBER Pál a címlapot is lemásolta: *ARTICULI CHRISTIANI CONSENSUS, / De Sancta Trinitate editi a Pastoribus Ungarica-/rum Ecclesiarum in Transsylvania in synodo Va-/sarhelina. Anno Christi 1566. 19 Maji / Hierem. IV. / Novate vobis novalia et nolite seminare inter spinas.* / Lemásolta a címlapról a JEREMIÁS prófécijából vett idézetet is. Hogy külön nyomtatott példányról vagy esetleg arról vett másolatról dolgozott, bizonyítja a címszöveg „editi” kifejezése is, valamint az a körülmény, hogy a marosvásárhelyi cikkelyeknek a *Sententia concors*ban közreadott latin szövege az EMBER Pál által használt szövegtől eltérő fogalmazású, így nem onnan származhatott. Ellenben EMBER Pál latin szövege értelemszerűen teljesen egybevág a már említett rövidítések figyelembe vételével az újonnan napfényre került magyar kiadással. Nyilvánvaló, hogy az ő kezében még a latin szövegű kiadás vagy annak a másolata forgott, s közlése ennek a szövegét tartotta fenn, ami számunkra annál nagyobb jelentőségű, mivel e latin szöveg a ránk csonkán maradt magyar szöveggel szemben teljes. E kiadás ez idő szerint ismeretlen, miért is, míg példánya nem kerül elő, eltűnt régi magyar nyomtatványaink sorában kell nyilvántartanunk. Csak természetes, hogy e mű is kolozsvári sajtótermék volt, s ekként a HELTAI-nyomda kiadványait gyarapítja.

KATHONA GÉZA

¹ RMK II. 99.

² JENEI Ferenc: *Dávid Ferenc és Heltai Gáspár ismeretlen munkái*. Irod. tört. Közl. 1953. 206. l.

³ *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1728. 159—163. l.